

Dugár Péter

TRAGIKUS APAI PÉLDA

Teleki Géza politikai pályarajza

Teleki Géza természettudós volt, de belesodródott a politikába, akárcsak tragikus sorsú apja, Teleki Pál. Ez az egybeesés rögtön felkeltette a figyelmemet, majd feltettem magamban a kérdést: miért lehet releváns a magyar történetírás számára Teleki Géza? Arra jutottam, hogy pontosan azért lehet „legitim” kutatási terület, mert a háború utáni működése bizonyos szemszögből leképezi az akkori magyar társadalom latens skizofréniáját, amely alatt elsősorban a szovjet hadsereggel szembeni magatartást értem. 1944 őszére az ország lakosságának széles tömegei megtapasztalhatták a náci megszállás okozta megpróbáltatásokat, amelyek következtében az elvakult nyilasokat, illetve más szélsőjobboldaliakat leszámítva már aligha voltak számottevő számú „nácibarát” Magyarországon. Részben ez a magyarázata annak, hogy a Vörös Hadsereg lényegében zavartalanul tudott átvonulni az országon, polgári ellenállás velük szemben nem bontakozott ki. A lakosság egy része bár rekvirálás, „malenkij robotra” való elhurcolás és más, erőszakos, jogsértő intézkedések áldozata lett, az egységes társadalmi fellépésre (amire *nota bene* a náccal szemben nem került sor) még tizenegy évet kellett várni. Addig a csöndes tűrés, illetve egyéb „túlélési stratégiák” határozták meg a magyar emberek hétköznapijait. Teleki Géza az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként a Vörös Hadsereg tekintetében szintén a *modus vivendire* törekedett, bár emigrációjában nyíltan kimondta, hogy ő a szovjeteket elnyomóknak tekintette. Ettől függetlenül 1944/1945-ben Teleki nagyon sajátos helyzetben találta magát. A koalíciós időszakban a Horthy-korszak vezető társadalmi rétegei elveszítették politikai befolyásukat, az arisztokrácia társadalmi osztályként idővel meg is szűnt.¹ Ilyen körülmények között vállalt miniszteri megbízatást Teleki Géza, a neves főnemesi család sarja, akinek az apja az ancien régime egyik legmeghatározóbb politikusa volt. Ez éppen annyira súrolta a szürrealizmus határát, mint az a tény, hogy az előző rendszert felszámolni hivatott kormány miniszterelnöke egy Horthyhoz mindvégig lojális maradt katonatiszt volt. Ismétlem: latens skizofrén helyzet. Teleki Gézának az volt a specifikus feladata, hogy tisztítsa meg a magyar közoktatásügyet minden jobboldali és egyéb, „reakciónak” minősülő tendenciától. Azt a magyar közoktatásügyet, amely őt elindította a geológusi pályán, és amelyet apja mint az Imrédy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere szintén felügyelt. A malenkij robotra elhurcolt, családjuktól, vagyonuktól megfosztott, és a *vae victis* elvének minden negatívumát megélő magyarságnak mindeközben felszabadítóként és barátként kellett fogadnia a szovjet hadsereget. Teleki Géza és a magyar társadalom egy része tehát egy csónakban evezett. Teleki azért is „különleges eset”, mert

¹ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2010, 317.

a háború előtt kizárólag természettudósként működött, a politika világa nagyon távol állt tőle. Hogyan válhatott hát 1944/45-ben egyszerre miniszterre és pártelnökké? Az alábbiakban egyebek mellett erre a kérdésre szeretnék választ adni.

Életrajzi előzmények

Gróf Teleki Géza 1911. november 27-én született gróf Teleki Pál és Bissingen-Nippenburg Johanna grófnő fiaként. Az elemi iskolát magántanulóként végezte, majd 1921–1929 között a budapesti piarista gimnázium nyilvános tanulójaként folytatta tanulmányait.² Teleki fiatalkorába Bassola Zoltán emlékiratai révén nyerhetünk betekintést, aki 1927–1928-ban a fiú tanára volt. Bassolát Teleki Pál József nádor téri lakásában világoztatták fel: feladata egy olyan diák felkészítése az érettségire, aki az elmúlt időben több időt töltött a jégkorongpályán, mint a könyvei fölött. Az idősebb Teleki még hozzátette, hogy Géza rendkívül zárkózott, „nem oldódik fel senkivel sem”. A nevelő memoárjaiban panaszos hangnemben emlékezett vissza a Teleki családnál töltött idejére, ugyanis az ifjú gróf tanítása komoly kihívást jelentett. Gézát nagyon nehéz volt rábírní a tanulásra, ugyanilyen nehéz volt visszamondatni vele a tananyagot. Az órakezdekések problémásak voltak: „mindegyik előtt véget nem érni akaró elmélkedés róla, milyen marhaság ezt a történelmet, magyart, latint, görögöt stb. tanulni –, újra meg újra megismétlődő közelharc, melyben előbb a meggyőzés, érvelés fegyverei, majd a parancs dorongjai kerültek elő a megkínzott nevelő fegyvertárából”.³ A kezdeti nehézségek ellenére egy idő után mégis megtört a jég tanár és tanítvány között, így Teleki Géza középiskolai tanulmányait 1929-ben, egy jó eredménnyel letett érettségi vizsgával zárta le. Az 1929/1930. tanévtől kezdve Teleki a Magyar Királyi József Nádor Műegyetem hallgatója volt, majd egy év önkéntes katonai szolgálatot követően, 1931–1936 között a bécsi egyetem geológia–filozófia szakán, közben egy fél évig a zürichi egyetemen tanult.⁴ Egyetemi tanulmányai alatt vette feleségül pusztaszentgyörgyi és tetéleni Darányi Jolánt, de a házasság nem bizonyult tartósnak, 1943 februárjában válással zárult. Darányi Jolántól Teleki Gézának három gyermeke született: Pál, Ilona és Fruzsina. Az egyetem elvégzése után az ifjú gróf kőolajkutatóval foglalkozott Törökországban, majd hazatérve, 1937–1940 között Budapesten a Magyar Földtani Intézetben dolgozott geológusként. Az ekkoriban végzett tudományos munkássága kivívta a hazai szakma elismerését.⁵ 1940 októberében kinevezték a – második bécsi döntés következtében Szegedről Kolozsvárra visszaköltözött – Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanárává, ahol a gazdaságföldrajzi és geológiai intézet vezetője lett. Kinevezésében édesapja, az akkori miniszterelnök közvetlen szere-

² Teleki Géza önéletrajza, amelyet a bécsi egyetemen, 1936-ban szerzett bölcsészdoktori oklevele honosításához nyújtott be. Közli CSIFFÁRY Gabriella: *Születtem... Magyar politikusok önéletrajzai*, Új Palatinus Könyvesház, Budapest, 2005, 619.

³ BASSOLA Zoltán: *Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1998, 133–143.

⁴ CSIFFÁRY: *I. m.*, 619.

⁵ RÓNAI András: *Teleki Géza 1911–1983*, Földtani Közlöny 1984/2., 240.

pet játszott.⁶ „Itt indul el oktatói pályája. Széles tudású és szenvedélyes tanár volt. Tanított a katedrán, a tanári szobában, kiránduláson, minden napszakban fáradhatatlanul” – jegyezte fel róla egy akkori tanártársa.⁷

Teleki Géza az 1941. április 3-án öngyilkosságba menekült Teleki Pál halálának körülményeiről 1945-ben nyilatkozott a Világ című lapnak, elmondván, hogy apja a halála előtti utolsó hetekben Széchenyi dőblingi hagyatékát, valamint Teleki László írásait olvasta. Az ifjabbik Teleki ezekből a jelekből sejtette meg, hogy baj van.⁸ 1942. július 7-én édesanyja is elhunyt, de az 1943-as év már örömteli pillanatokot hozott, ugyanis ekkor vette feleségül zabolai Mikes Hanna grófnőt, akitől még ez év december 7-én, Kolozsvárott megszületett Géza fia. A következő fontos dátum 1944. szeptember 27., amikor Teleki Géza a kolozsvári egyetemi oktatás gondtalanságából a világháborús események kellős közepébe csöppent. Aznap este ugyanis már Horthy Miklós személyes utasításait hallgatta a Moszkvába induló fegyverszüneti delegáció tagjaként.

A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról a miniszterséig

A kormányzó elhatározásában, hogy fegyverszüneti delegációt küldjön Moszkvába, Teleki Géza kiemelkedő szerepet játszhatott. A fiatal geológus ugyanis több erdélyi közéleti személyiséggel közösen memorandumot fogalmazott meg, amelyben tiltakozott a háború folytatása ellen és követelte a fegyverszünet azonnali megkötését. Ezt követte egy kihallgatás Horthynál 1944. szeptember 24-én.⁹ Vigh Károly egy 1983-as újságcikkben arról írt, hogy amikor a nevezett kihallgatáson Teleki Géza látta a kormányzó tétovázását a kiugrás kérdésében, szokatlanul éles hangon követelte a fegyverszünetet.¹⁰

Moszkvába érve a magyar fegyverszüneti delegáció (Faragho Gábor vezérezredes, Szent-Iványi Domokos rendkívüli követ és Teleki Géza, a delegáció jegyzőkönyvvezetője) felettébb nehéz helyzetbe került. A megbeszélések kezdetén ugyanis kiderült, hogy a szovjetek az előzetesen közölt fegyverszünet 12 pontjából mindössze hármat tekintettek betartandónak. A delegáció tagjainak tehát először folyamatosan azt kellett bizonygatniuk, hogy ők más feltételekről jöttek tárgyalni, mint amit Molotov megérkezésük után eléjük tárt. Miután felismerték, hogy a szovjet külügyminiszter hajthatatlan, el kellett fogadniuk a kialakult helyzetet, és szovjet kérésre elkezdtek kidolgozni az új magyar politikai vezetés programját, de elképzeléseik ezen a téren sem egyeztek meg a moszkvaival. Erre igazából nem is volt szükség, hiszen a valódi döntéseket azokon a tárgyalásokon hozták meg, amelyek a szovjet vezetés és a moszkovita magyar kommunisták között zajlottak. Ezek a megbeszélések határozták meg az új magyar kormány összetételét és

⁶ ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Osiris, Budapest, 2005, 469.

⁷ RÓNAI: *Teleki Géza...*, 241.

⁸ Lásd Világ 1945. május 14.

⁹ HAAS György: *Egy nagy erdélyi emlékére*, Magyar Szemle 2012/9–10., 113.

¹⁰ VIGH Károly: *Újabb Teleki-tragédia*, Magyar Nemzet 1983. február 17., 9.

fogalmazták meg annak programját.¹¹ A magyar delegáció tagjait a szovjetek mindössze azért akarták az ideiglenes kormányban látni, hogy ezzel egyfajta gesztust tegyenek a szövetségeik irányába. A fegyverszüneti delegáció és a szovjetek közötti utolsó tárgyaláson aztán Teleki Géza meglepően aktivizálta magát, és komoly vitába keveredett Molotovval. Teleki ugyanis elutasította a részvételt az új magyar kormányban, Molotov egy korábbi kijelentésével indokolva döntését. A szovjet külügyek vezetője korábban ugyanis szó szerint ezt mondta: „Maguk idealizálják Teleki Pál személyét – evvel azonban mi nem vagyunk egyetértésben.” Molotov így értékelte a delegáció azon elképzeléseit, hogy Magyarországnak a Teleki Pál-féle politikai vonalvezetéshez kell visszatérnie. A szovjet politikus erre reagálva kifejtette, hogy Teleki Pál fiát viszont nem tartják elfogadhatatlannak. Teleki ekkor megkérdezte Molotovot, hogy a szovjet fél továbbra is elismeri-e a magyar fegyverszüneti delegációt, illetve a Magyar Királyságot. Egyértelmű, hogy a kérdés a jogfolytonosságot boncolgatta. Molotov válasza kitérő, vagyis elutasító volt, majd idegesen hozzátette: ha kell, a szovjetek maguk veszik kézbe a dolgokat. Teleki ekkor érezhetően meghátrált és elfogadta a kormányban való részvételt.¹² A fegyverszüneti tárgyalások, és különösen az utolsó megbeszélés izelítőt adott Teleki Gézának a nagy politikai játszmák természetéről.

Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztertanácsa. Mint a végrehajtó hatalom legfőbb szerve fektette le a háború utáni Magyarország politikai, társadalmi és gazdasági alapjait. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány összesen 67 ülést tartott, ebből Teleki Géza 49-en jelent meg, ami 73 százalékos részvételi aránynak felel meg. Ha megvizsgáljuk a többi minisztert is, azt látjuk, hogy az 1944. december 22. óta hivatalban lévő személyek közül Teleki foglalja el az utolsó helyet a minisztertanácsai üléseken való megjelenés gyakoriságát tekintve.¹³ (A lemondott, leváltott, illetve később bekerült kormánytagokat értelemszerűen nem számítom ide.) Ennek ellenére az üléseken igen aktívan vett részt, elsősorban a magyar oktatásügyet, illetve a kulturális életet érintő kérdésekben szólalt fel, de ezek mellett szinte minden kardinális jelentőségű ügyben kifejtette a véleményét. Például felhívta a figyelmet a fegyveres kommunista különítményesek által elkövetett rendellenességekre. Szerinte a helyzet azért volt súlyos, mert a kormány a rendőrséget és a katonaságot sem tudta felfegyverezni, így elfogadhatatlannak vélte, hogy egyes pártoknál ilyen egységek működjenek. A földosztást illetően törvényellenesnek tartotta annak megvalósítását, azzal érvelve, hogy azt a nemzetgyűlés elé kellett volna vinni, és nem miniszterelnöki rendelettel megvalósítani. A nyilvánosság előtt persze hitet tett a „jó földreform” mellett. Nem is igen tehetett mást a koalíciós időszak nagyon erősen baloldali politikai légkörében. A magyarországi németek kitelepítése ügyében (másokkal

¹¹ *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.*, A kötet, szerk., jegyz., bev. Szűcs László, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997. II. [A kiadvány megnevezése a továbbiakban: *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*.]

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL] P 2286, Gosztonyi Péter hagyatéka, Teleki Géza dokumentáció; Dr. TELEKI Géza: *A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások I–III.*, Hírünk a Világban 1955/1–4., 1995/5–7., 1995/8–10.

¹³ *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*, B kötet, lásd a kötet végén található *Kimutatás a minisztertanács egyes ülésein résztvevőkről* című dokumentumot.

ellentétben) elutasította a kollektív bűnösség elvét, tehát nem támogatta azt az elképzelést, hogy lehetőleg minél több svábot kényszerítsenek az országból való távozásra. Egy pártok közötti értekezleten viszont úgy érvelt, hogy a magyarországi németek országon belüli széttelepítése igenis szükséges, mivel ezzel a svábok az egyes településeken jelentős kisebbségbe kerülnének, így pedig idővel teljesen felszívódnának.¹⁴

A háború a magyar közoktatást is súlyosan érintette, az oktatási és kulturális intézmények épület- és felszerelésükre több százmillió aranypengőre rúgott. Ebben a helyzetben a Debrecenben megalakult új Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) feladata nem lehetett más, mint az oktatás minél gyorsabb újraindítása a megfelelő rendeletek kiadásával. A Teleki Géza által vezetett tárca kezdeti feladatai közül kiemelkedett a rengeteg személyes levél feldolgozása, melyekben az egyes tanárok, tanítók, illetve az oktatásügy különböző szintjein lévő tisztségviselők azzal a kéréssel fordultak a miniszterhez, hogy őket az eredeti állásukba visszahelyezze, egy fizetési osztállyal feljebb léptesse, vagy egyéb, a háború okozta problémát orvosoljon. A levelek tekintélyes része a szovjet hadsereg kihágásait panaszolta el. Teleki számos kérelemmel személyesen is foglalkozott, illetve a minisztertanácsban rendszeresen kért pénzügyi hozzájárulást a károkat szenvedett közoktatási és közművelődési, illetve tudományos intézmények újjáindításához.¹⁵

A tavasszal Budapestre visszaköltözött minisztériumban személycserék kezdetben nem voltak, amiért számos támadás érte Telekit.¹⁶ Gerő Ernő a Szabad Nép 1945. április 13. számában élesen kritizálta a fiatal miniszter addigi tevékenységét: „Nem arról van szó, hogy a közoktatásügyi miniszter nem aktív, mert nagyon is aktív, de a reakció támogatásában. A közoktatásügyi minisztérium terjeszti magából a reakció szellemét.” Az igazolások következtében – amelyek során általában a jobboldaliságot és/vagy az egykori németbarátságot szankcionálták – a tanügyi tisztviselőknek és pedagógusoknak végül mindössze 0,5 százalékát bocsátották el.¹⁷ Összehasonlításképpen a töredékes budapesti adatokból kiindulva megkockáztatható az állítás, hogy a fővárosi közalkalmazottaknak feltehetőleg csak pár százalékát ítélték állásvesztésre.¹⁸ Ehhez képest a fél százalék már nem tűnik olyan véstesen kevésnek. Hangsúlyozni kell azonban, hogy országos adatok összevetése a fővárosiakkal módszertanilag nem a legbölcsebb megoldás, így következtéseimet csak nagyon óvatosan vonhatom le. A Teleki elleni támadások (főleg kommunista oldalról) mindenesetre később is folytatódtak.

A demokratikus Magyarország közszellemét (és nem utolsósorban a szovjetek elvárásait) szem előtt tartva Teleki miniszteri rendeletet adott ki a tankönyvek felülvizsgálatáról. A rendelet különösen a történelemtankönyvek „kijavítása” tárgyában használt elég kifogásolható mondatokat. „Rá kell mutatni arra, hogy a marxista szocializmus, a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója és a szövetséges hatalmak demokráciája a

¹⁴ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, A–B kötetek, Teleki Géza felszólalásai.

¹⁵ MNL OL XIX-I-1-a, Debreceni iratok, 3. doboz.

¹⁶ KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában 1945–1993*, Gondolat–Infonia, Budapest, 2007, 16.

¹⁷ *Uo.*, 19.

¹⁸ ZINNER Tibor: *Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949*, Történelmi Szemle 1985/1., 130.

történelem építő erői” – fogalmazott a jogszabály.¹⁹ Az 1945/46-os tanévre már csak a minisztérium által felülvizsgált tananyag használatát engedélyezték. Az új tananyag kiadása érdekében Teleki beadványt intézett valamennyi parlamenti párt központi vezetőségéhez, hogy a tankönyvek elkészültéig az iskolákban használt úgynevezett vezérfonalak megszerkesztéséhez a közreműködésüket kérje.²⁰

Teleki miniszteri kinevezésekor több programadó írást is közölt, amelyekből egyértelműen látszik, hogy nem volt a radikális változtatás híve. Általánosságban elmondható, hogy a hangsúlyos minisztériumi intézkedéseket a szovjetek és a magyar baloldal nyomására volt csupán hajlandó keresztülvinni. Tudjuk, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokon Teleki alapvetően a háború előtti kormányzati berendezkedés konzerválását képviselte, nem lehetett ez másként az oktatás terén sem.

1945. november 12-én, egy Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz címzett levelében Teleki Géza lemondott a miniszteri pozícióról. Döntését azzal indokolta, hogy a miniszterelnök aláírt egy újabb munkabér-emelési rendeletet, amely szerinte több ponton megkerülte az alkotmányosságot, és az országot közelebb viszi a gazdasági csödhöz.²¹ Nyilvánvaló, hogy lemondásában nem az alkotmányjogi aggályok játszották a fő szerepet, hiszen a földreformnál is pont azokat kifogásolta. A háttérben valójában az ellene megszorított bírálatok és sajtótámadások állhattak.

A Polgári Demokrata Párt élén

1943 nyarán indult meg a Szabadság, Emberség, Magyarország (SZEM) nevű antifasiszta mozgalom, amely Supka Géza régész-művészettörténész vezetésével kezdte meg összegyűjteni a polgári értelmiség kiemelkedő tagjait. 1944 novemberében Debrecenben megalakult a Radikális Demokrata Párt, amely főleg kereskedőket, kisiparosokat és értelmiségieket tömörített. Egy másik csoport alakította meg a Polgári Demokrata Pártot (PDP), amelyben főleg a nyilasokkal szembefordult katonatisztek és a konzervatív polgári vezető tisztségviselők egy része gyülekezett. 1944. december 15-én a Radikális Demokrata Párt és a Polgári Demokrata Párt utóbbi nevén egyesült.²² Az ideiglenes nemzetgyűlési választásokon az új párt csupán tizenkét képviselői helyet tudott megszerezni, ez a szám a pótválasztások után is csak kilencel bővült, ami az összes képviselői helyeknek mindössze 4,2 százalékát jelentette. A PDP több nehézséggel is küzdött. A debreceni és a budapesti pártvezetőség között meglévő véleménykülönbségek miatt például az elnök megválasztása, a program megalkotása és a pártlap megindítása csak hosszas egyeztetés után valósulhatott meg. A lap szerkesztését Supka Gézára bízták. Supka

¹⁹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945. évi 1.883 V. K. M. számú rendelete az iskolában használt tankönyvek felülvizsgálatáról, <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1945&pg=573&l=hun>.

²⁰ MNL OL XIX-1-1-s, VKM Elnöki osztály, Iktatott iratok, 1. doboz, 02242.eln.szám.

²¹ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, B kötet, 559–561.

²² IZSÁK Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949*, Kossuth, Budapest, 1983, 12–15.

az 1910-es évektől a Világ című polgári radikális lap munkatársa volt, 1918–1919-ben a Nemzeti Tanács tagja, előbb a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány prágai követe. A forradalmak idején tanúsított magatartása miatt 1921-ben elvesztette a Magyar Nemzeti Múzeumban betöltött állását, ekkortól kezdve újságíróként dolgozott. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, 1945 és 1949 között pedig a magyarországi szabadkőművesek nagymestere is volt.²³

A PDP lapja Világ néven jelent meg, gyakorlatilag felélesztve a Horthy-korszakban betiltott azonos nevű orgánumat. 1945. március 19-én aztán a párt budapesti és debreceni vezetősége pártelnöknek kérte fel Teleki Gézát, aki ezt a megbízatást elfogadta.²⁴ Egykori tanítványa megválasztását Bassola Zoltán következőképpen kommentálta visszaemlékezéseiben: „Először is hiányzott belőle minden szuggesztív erő, lendület, amivel az embereket egy cél érdekében meg lehet mozgatni, össze lehet fogni. Azután rossz előadó és még rosszabb szónok volt. [...] De mindezen felül teljesen apolitikus is volt. Még az országvezetés nagy kérdései sem érdekelték olyan mértékben, hogy érdekükben tartósan és kitartóan munkálkodni tudott volna. A napi politikát, a kis politikai trükköket, a kártyavetést meg lenézte.”²⁵ A PDP elnökválasztása szerencsétlennek bizonyult, hiszen Telekit már miniszteriuma élén is hevesen támadta a baloldal, így az ellene megfogalmazott vádakát óhatatlanul ráirányította a saját pártjára is.²⁶ Gerő Ernő például kemény szavakkal illette a Polgári Demokrata Pártot, megismételve korábbi állításait, miszerint Teleki „fedezi és szervezi a reakciót”. „Ha tehát a Polgári Demokrata Párt éppen őt tartotta alkalmasnak arra, hogy elnökévé válassza, akkor ez nem elsősorban Teleki Géza grófra vet fényt, hanem a Polgári Demokrata Pártra.”²⁷

A PDP-nek még 1945 nyarán is igen alacsony volt a taglétszáma, szociális és politikai szempontból pedig rendkívül heterogén volt.²⁸ Ezt jól megvilágítja a párt elnöki tanácsai üléseinek jegyzőkönyvvezetője, Bilkei Gorzó Nándor, aki 1947-ben közölt írást a szembenálló szárnyak küzdelméről, illetve annak eredményéről. „Nemcsak az elnök, s vele a grófok, bankérezkű főnökök, püspökséget kívánó papi elemek, legitimista harcosok vonultak ki, de mindinkább hallható lett Supkának s velem együtt még néhány vezetőnek a szava, akik a legélesebben a polgárság átlényegülését, a nagy hagyományok tovább lendítését, a munkáspártokkal való együttműködést kívántuk.”²⁹ Ezt az ideológiai sokszínűséget Supka Gézának egy a Világban írott cikke is alátámasztja. Ebben kifogásolja, hogy a Magyar Kommunista Párt nem hajlandó együttműködni a PDP-vel, holott a két pártot gyakorlatilag sorsközösség köti össze.³⁰

²³ Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944. december 21. – 1945. november 29., főszerk. Vida István, a Magyar Országgyűlés kiadása, Budapest, 1994, 413–414.

²⁴ IZSÁK: I. m., 18–19.

²⁵ BASSOLA: I. m., 374.

²⁶ IZSÁK: I. m., 23.

²⁷ Szabad Nép 1945. április 17.

²⁸ IZSÁK: I. m., 23.

²⁹ GORZÓ Nándor: *A polgárság pártja*, Huszadik Század 1947/2., 169–170.

³⁰ Világ 1945. május 23.

Teleki Géza már 1945. június 20-án lemondott az elnöki pozícióról, ami a párton belüli feszültség megnövekedésével volt magyarázható. A párt elnöki tanácsának ülésén Szent-Iványi Sándor alelnök közölte Teleki lemondását, aki azzal indokolta döntését, hogy Supka Géza egy, a Világban megjelent cikkével a pártot hátba támadta. A lemondás híre minden bizonnyal derült égből villámcsapásként érte a pártvezetőséget, hiszen még a Telekivel szemben alapvetően kritikus Gorzó Nándor is úgy vélte, hogy rá kell venni döntése megváltoztatására. Baranyai Lipót (a Magyar Nemzeti Bank egykori elnöke) a lemondásra reagálva kifejtette, hogy a párt valóban heterogén. „A lapban inkább más hibát lát és az az – őszintén megmondja – az orosz nemzet sokkal inkább előtérbe van állítva, mint a másik két demokrata nagyhatalom.” Supka értetlenségét fejezte ki az őt ért váddal kapcsolatban. Komoly erőfeszítéseket kellett tennie a lap megindításáért, ellenben a kormányban lévő elnökük még papírt sem biztosított nekik. Elmondása szerint nem támadta az elnököt, de nehezményezte, hogy Telekit szinte lehetetlen elérni, míg más miniszterek informálják pártjukat és lapjukat a kormány működéséről és a minisztertanácson történetekről. Supka azt is kifejtette: kormánykörökből azt a hírt kapta, miszerint a lap nem elég baloldali, hanem reakciós. Szent-Iványi az ülés végén megkérte Supkát, hogy a jövőben a pártot érintő cikkeit mutassa be neki, így a felelősség lekerül a vállairól. Az elnöki tanács tagjainak többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg kell kérni Telekit véleménye megváltoztatására.³¹

A pártvezér lemondását sikeresen megakadályozták, hiszen az elnöki tanács július 6-i ülésén Teleki Géza is jelen volt. Ekkor több tag újra kritikát fogalmazott meg a Világgal szemben. Supka Géza erre reagálva kifejtette, hogy ő minden frakciónak megadja a véleménynyilvánítás szabadságát, hiszen már nyolc képviselő, illetve elnökségi tag írását közölte a lapban. A főszerkesztő nem mulasztotta el az őszinte kritikát sem: „A pártvezér nem informálja kellőképpen sem a pártot, sem a lapot, nem ír benne cikkeket és így nem áll módjában a pártvezér álláspontját tudni.” Teleki úgy reagált, hogy azért nem ír a lapba, „mert annak irányvonalával egyáltalán nem ért egyet”.

A pártvezetés 1945. július 10-i ülésének kezdetén több képviselő (köztük Szent-Iványi Sándor) Teleki elnöksége mellett tett hitet. Az ülés napirendjén ismét a Világ és a párt kapcsolatának kérdése állt első helyen, mely kérdés komoly vitát generált. Láthatjuk tehát, hogy a PDP-n belül nem csupán az elnök személye okozott konfliktust.

A lemondási ügy egyik furcsa jelensége egy aláírás nélküli levél Gorzó Nándor hagyatékában, amelyben a Teleki által a párt elnöki tanácsába ajánlott személyek vannak felsorolva. A levél megfogalmazója lehetetlen helyzetnek tartja, hogy a „felsorolt urak” ügy legyenek tagjai az elnöki tanácsnak, hogy nem léptek be a pártba.³² Több mint valószínű, hogy Teleki az ismeretségi köréhez tartozó, illetve más, számára megbízható személyek behívásával alapvetően változtatni akart a PDP, illetve döntéshozó szervének összetételén. Teleki mindezek fényében (ismét) elég váratlanul, július 24-én másodszor is lemondott. Szent-Iványi Sándor az elnöki tanács ülésén számolt be arról, hogy négy-

³¹ MNL OL P 1494, Bilkei Gorzó Nándor hagyatéka, 49. doboz, 71. tétel/I.

³² MNL OL P 1494, Bilkei Gorzó Nándor hagyatéka, 50. doboz, 71. tétel/II.

szemközt beszélt Telekivel, aki közölte vele lemondását, „amelyet a harcban való elfáradásával indokolt. Kifejezést adott szándékának, hogy a miniszteri tárcáról is lemond, sőt az egyetemi katedráról is és Erdélybe költözik, ahol mint geológus szaktanácsadó kíván működni. Az elnök kérte, hogy a legközelebbi elnöki tanács ülésén lemondását jelentsék be, de kérte, hogy ebben a tárgyban akadályozzon meg minden vitát.” Szent-Iványi azt is elmondta, hogy Teleki a beszélgetésüket követő napon levelet intézett hozzá, amelyben nemcsak az elnökségről mond le, hanem a pártból is kilép. Indoklasként Teleki úgy fogalmazott, hogy „az országos vezetést [pártvezetést] a polgárságra nézve végzetesnek tartom”. Végül a lemondás harmadik mozzanataként az alelnök beszámolt egy bizalmas sajtóértekezletről, ahol Teleki azzal indokolta távozását, hogy a párt nem azt az irányvonalat követi, amelyet ő elképzelt, ugyanis ő „a munkás- és parasztvonalat kívánta volna kihangsúlyozni, ezen pártokkal való szorosabb kooperáció formájában”. A bejelentés után Szent-Iványi kimondta azt, amit amúgy is mindenki tudott: Teleki egy esetben sem sürgette a *munkás- és parasztorientációt*, míg mások ténylegesen szorgalmazták a többi párttal való együttműködést. A tanácsstagok sorra hangot adtak felháborodásuknak, követelték, hogy Teleki adjon magyarázatot nyilatkozataira, amelyeket – alaptalan vádként – egységesen visszautasítottak. Egyesek úgy vélték, hogy az ügyet nem szabad nyilvánosság elé vinni, ellenben Sipkói Kellermann László inkább kommunikét adott volna ki arról, hogy Teleki távozása után „a párt működését a munkás és parasztpártokkal szorosan karöltve fogja folytatni”. Sipkói Kellerman azzal érvelt, hogy ezzel elejét veszik a botránynak, ha Teleki sajtónyilatkozata mégis kiszivárog. Kabakovics József csatlakozott a felvetéshez, kijelentve, hogy Telekinek magyarázatot kell adnia az általa megfogalmazott vádakra. Javasolta továbbá, hogy az elnöki tanácsba korábban beválasztott személyek tagságát semmisítsék meg. Kabakovics mindkét javaslatát egyhangúlag elfogadták. Az elnöki tanács e záró intézkedésével tudtuk csak meg, hogy négy, Teleki által delegált személy rövid időre ténylegesen bekerült az elnöki tanácsba.

Mint látjuk, Teleki második lemondásának körülményei egységesen felháborították a párt vezetőségét, hiszen elnökük a párt ügyeivel szinte egyáltalán nem foglalkozott, főleg nem azzal, hogy a *munkás- és parasztorientációt* propagálja. A bizalmas sajtóértekezletről semmilyen írásos feljegyzést nem találtam, de Szent-Iványi beszámolójának hitelességét nincs okunk kétségbe vonni, lévén, hogy ő Teleki közeli embere volt. A pártban végbement fejleményekről a Világ két nap múlva, július 29-én nyilatkozatot adott ki, amelyben az elnöki tanács egyhangú határozatban mondta ki, hogy Teleki lemondását és kilépését a pártból tudomásul veszi. A rendelkezésre álló jegyzőkönyvekből az látszik, hogy az elnöki tanács következő ülésén már nem esett szó Teleki Gézaról.

Emigrációban

Miután lemondott a miniszterségről is, Teleki Géza a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán kezdett tanítani. Az ő felkérésére készítette el tanártársa, Rónai András és munkatársai a Dunavölgy komp-

lex térképét, amely a közép-európai területi kérdések rendezését akarta elősegíteni az 1947-es párizsi békeszerződésre. A kidolgozott javaslatokat azonban már a magyar kormány (Rónai szerint felsőbb utasításra) leintette, így azokat végül nem használták fel.³³

1948-ban már Telekit is koncepció per fenyegette. Nem meglepő, hogy idővel Rákosi célkeresztjébe került, főként egyes politikai tartalmú írásainak ismeretében. A kultuszminisztérium lapjában, a Köznevelésben Teleki például a következőt írta: „Művelődésünk alakításának legfőbb feltétele: legyen magyar és legyen az egész nemzeté. Nem egyéneké és osztályoké, mert ebből csak a hatalomra éhes politikai condottierik [zsoldosok] húznak hasznot a nép kárára. Osztályharcból nem lesz magyar művelődés, de nem is lesz demokratikus Magyarország.”³⁴ Teleki munkásságának ismeretében elmondhatom, hogy ez az idézet antikommunizmusának legvilágosabb kifejezése volt. Az egyre fenyegetőbb légkör miatt Teleki Géza családjával kalandos körülmények között az Egyesült Államokba emigrált.³⁵ 1949-ben a Virginiai Egyetemen a földtan-földrajz tanára lett, majd 1950–1955 között ugyanitt professzor a külügyi szakon. 1954-ben második házassága is válással végződött, pontosan egy évre rá aztán harmadszor is megnősült, ekkor Gilbert Zsuzsannát vette feleségül. Teleki Géza 1957-ben a George Washington Egyetemen az általa megszervezett földtani tanszék vezetője lett. Az ötvenes években rendszeresen közölt írásokat az amerikai magyar emigráció több lapjában. 1954 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány is sorai között tudhatta, bár az aktív politizálástól már távol tartotta magát.³⁶ 1958-ban egy cikkében még egy angol nyelvű magyar enciklopédia kiadásának a lehetőségét mérlegelte, de ezt követően nem találkozni Teleki publicisztikai írásaival. Az egyetemen 1977-ben nyugdíjazták, ezt követően még két évig oktatott. Tanítványaival szoros kapcsolatot ápolt, sokat ment velük terepre, a tanítás még ekkor is a szenvedélye volt. Oktatói tevékenysége mellett számos tanulmányt, tankönyvet írt, több tudományos egyesület tagja volt.³⁷

Teleki Géza 1983. január 5-én, 71 éves korában, feleségével együtt öngyilkosságot követett el. Végzete drámai volt, hiszen az apjával sok ponton megegyező életpályája a Teleki Páléhoz hasonló tragédiával ért véget. A házaspár öngyilkosságának hátterében két gyógyíthatatlan betegség állt: Teleki rákos, Gilbert Zsuzsanna pedig Parkinson-kóros volt.³⁸ Teleki Géza négy gyermeket hagyott maga után, két lányt: Ilonát és Fruzsínát, és két fiút: Pált és Gézát.

Epilógus

Kutatásaim első szakaszában az volt a benyomásom, hogy Teleki Géza egyszerűen belekényszerült a politikus szerepébe, így kudarca ezen a pályán logikus következmény volt.

³³ RÓNAI András: *Térképezett történelem*, Magvető, Budapest, 1989, 334–335.

³⁴ TELEKI Géza: *Felhívás!*, Köznevelés 1945/1–2., 18.

³⁵ Lásd Megyeri Dávidnak Teleki fiával, a Kolozsvárott született Teleki Gézával készült interjút a Magyar Nemzet 2013. április 13-i számában.

³⁶ *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja...*, 460.

³⁷ RÓNAI: *Teleki Géza...*, 241.

³⁸ VIGH: *I. m.*, 9.

Később már árnyalódott ez a kép. Az első lépést a közélet irányába ugyanis Teleki maga tette meg, először akkor, amikor kihallgatásra ment Horthy Miklóshoz. Ezzel tudatosan magára vonta a politikai vezetés figyelmét, igaz, a fegyverszüneti delegációba nem ő ajánlott, de ez a felkérés feltehetőleg már nem érte váratlanul. A moszkvai tárgyalásokon az addig csak tudósként tevékenykedő Teleki nem kívánt vezérszónokként fellépni, itt tehát még nem politizált igazán. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés előkészítése során már egyre szembetűnőbb lett a kommunisták térnyerése, így a Polgári Demokrata Párt szervezésében való részvételével Teleki talán az egyre inkább balra tartó magyar politikai életet kísérelte meg visszabillenteni. Ha tényleg ez állt az elnökség elvállalásának hátterében, úgy a PDP tökéletesen alkalmatlan volt erre a feladatra, hiszen ebben a heterogén gyűjtőpártban kilátástalan vállalkozás volt előnyhöz juttatni a konzervatív szárnyat. A párt polgári radikálisai pont az együttműködést keresték a baloldallal, ez a törekvés pedig idővel Teleki távozásához vezetett. Az elemzett forrásanyagból az látszik, hogy Teleki Géza gyakorlatilag semmiféle aktív tevékenységet nem fejtett ki, Supka Géza többek között ezért támadta. Supka és Teleki között véleményem szerint eleve olyan antagonizmus húzódott, amely magában hordozta a Polgári Demokrata Párt sikertelenségének egyik fő okát. Nevezetesen azt, hogy a párt egy olyan olvasztótégelyt kívánt lenni a magyar közéletben, amely a politika játékszabályai értelmében már eleve kudarcra volt ítélve. Felvetődik a kérdés, hogy Teleki miért nem távozott a VKM éléről is, hiszen két nap híján kitöltötte a Miklós-kormány teljes hivatali idejét, sőt aktívan részt vett a kormányuléseken. Talán idővel tisztába jött azzal, hogy az új politikai felállásban a nemzetgyűlés lényegében súlytalan, annak egyetlen fontos feladata az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztása volt. A pártbéli politizálás tehát kevés eredménnyel kecsegtetett, de miniszterként (korlátozott szuverenitása ellenére is) talán nagyobb befolyással lehetett a közéletre. Azonban a VKM-ben is számos kérdésben meghátrálásra kényszerült, mert 1945-re a Teleki-féle konzervatívok szalonképtelenné váltak a politikai életben. A kényszerű emigrációt követően újra aktivizálta magát, cikkeiben megkötés nélkül beszélt Magyarország helyzetéről, a rá nehezedő szovjet nyomásról, valamint sürgette az emigráns magyar kulturális és tudományos élet önszerveződését. 1979-ig, 68 éves koráig még az egyetemen oktatott, ez volt az ő valódi világa. A nyugdíjas évek alatt aztán valami törés következett be Teleki Géza életében, nem tudni, mikor hatalmasodott el fölötte a rák, de már az apjánál is meglévő hajlam a depresszióra végül legyőzte és öngyilkosságba hajszolta őt.

Teleki Géza politikai tevékenységének alaposabb feltérképezéséhez az általam felhasználtakon túl még számos különböző forrás bevonása szükséges, ez az életpálya ugyanis sok fehér folttal rendelkezik. A jelen munka szükségszerűen töredékes, ezért csupán kiindulópont kíván lenni a téma későbbi kutatásához.